

ورزش بانوان از منظر فقه اسلامی

پدیدآورنده (ها) : مشهودی، زینب

علوم اجتماعی :: نشریه مطالعات قرآنی نامه جامعه :: بهار ۱۳۹۶ - شماره ۱۲۱

صفحات : از ۱۲۳ تا ۱۴۰

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1262343>

تاریخ دانلود : ۱۴۰۲/۰۹/۱۶

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

مقالات مرتبط

- اخلاق ورزش و مسئله دوپینگ با تأکید بر آموزه های اسلامی
- مسئولیت مدنی ورزشکاران از منظر فقه و حقوق
- حریم خصوصی در کلام و سیره امام علی علیه السلام
- مقایسه الگوی نگرشی مردان و زنان به برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری پاک و ارزان دوچرخه سواری ساحلی (نمونه مطالعاتی شهر بابلسر)
- نقد و بررسی فقهی جواز شرط عدم ازدواج مجدد ضمن عقد نکاح
- حجاب زن مسلمان و تقابل رسانه ای غرب با آن
- تأملی در قاعده فراغ و تجاوز
- بررسی تطبیقی غدیریه بولس سلامه و عبدالمسیح انطاک
- بررسی و نقد مقاله - امام علی بن ابی طالب - ع - دائرة المعارف اسلام
- قاعده فراغ و تجاوز از منظر امام خمینی (س)
- دلیل عقلی بر اثبات ولایت فقیه
- سیر تطور قواعد فقهی در فقه امامیه

عناوین مشابه

- تبیین حقوق بشر و هم‌گرایی مسلمانان از منظر فقه و حقوق اسلامی
- بررسی سنّ مسئولیت کیفری اطفال و عدالت حقوقی از منظر فقه و حقوق اسلامی
- رابطه فقه و حقوق در الگوی کلان نظام اسلامی از منظر فقه نظام
- بازکاوی حکم قرائت سوره عزیمه در نماز از منظر فقه مذاهب اسلامی
- اصول اقتصاد مقاومتی از منظر امیرالمومنین علیه السلام و فقه اسلامی
- شرط قصد و ابراز صریح آن در قرارداد الکترونیکی از منظر فقه اسلامی
- ناروایی تمسک به قاعده حکومت برای شمول اصل ۱۶۷ قانون اساسی بر دعاوی کیفری (بررسی موضوع از منظر قواعد اصول فقه و قانون مجازات اسلامی)
- قرارداد اختیار معامله از منظر فقه اسلامی
- بزه پوشی از منظر فقه اسلامی و حقوق جزای ایران
- مبانی و راهکارهای حفظ حقوق بنیادین مشتریان و دریافت‌کنندگان خدمات از منظر فقه اسلامی

ورزش بانوان از منظر فقه اسلامی

زینب مشهودی^۱

چکیده

امروز با تحول در شیوه زندگی شهری، ورزش برای زنان امری جدی تلقی می‌شود که به سلامت جسم، نشاط روح، انجام صحیح نقش مادری - همسری و تربیت نسل آینده کمک می‌کند. در دین اسلام نیز هر عمل مشروعی که موجب نیرومندی و تقویت جسم و روح افراد و به طور کلی سبب نشاط و نیرومندی جامعه شود، مطلوب بوده و مورد تأیید قرار گرفته است. از این رو هدف اصلی این تحقیق، شناخت ماهیت ورزش بانوان بر اساس معیارهای اسلامی و مطابق با منزلت زن مسلمان است. در این جستار برای بیان مسائل مربوط به ورزش بانوان، با رجوع به حوزه فقه اسلامی و جستجو در مصادر و منابع فقهی شیعه، اصول کلی ورزش بانوان مورد بررسی قرار گرفته است و این نتیجه به دست آمده است که با توجه به سیره عقلا و اصل برائت، ورزش برای بانوان مباح است و مؤید آن آیات و روایاتی است که در زمینه تندرستی و تقویت جسم وجود دارد. محدوده این امر نیز تا آن جا که برای آنان ضرری نداشته باشد و مستلزم فعل حرامی نگردد، مجاز شمرده شده است.

واژگان کلیدی: ورزش بانوان، پوشش، فقه شیعه، نظام خانواده، اختلاط زن و مرد.

۱. دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی قم، طلبه سطح دو جامعه الزهرا z.mashhoodi@chmail.ir
تایید: ۹۶/۲/۲۴
دریافت: ۹۵/۱۰/۲۵

مقدمه

آنچه که مسلم است، شمول احکام فقهی نسبت به مسائل مستحدثه‌ای چون ورزش بانوان است. این شمول خود دلیلی بر پویایی دین اسلام است. ویژگی‌های خاص زنان به اقتضای خلقت و لزوم حفظ کرامت زن، باعث تعیین حریم‌هایی در شرع مقدس اسلام برای ورزش بانوان شده است. ضرورت وجود این پژوهش در نیاز بانوان به ورزش و از طرفی چالش‌ها و نگرانی‌های بانوان مقید به شعائر دین، در تبیین احکام اقسام ورزش بوده است. دستیابی به حکم شرعی برای اصل ورزش بانوان و بررسی حکم برخی اقسام ورزش بانوان که ماهیتی مشکوک دارد نیز هدف پژوهش حاضر است. این تحقیق، کتابخانه‌ای و با روش توصیفی-تحلیلی-استنباطی، انجام شده است. مهم‌ترین مشکل و مانع این پژوهش و سایر مطالعات کاربردی در حوزه ورزش بانوان، فقدان منابع دست اول است. با این وجود، جستجوهای انجام شده منتج به این شد که در زمینه بررسی فقهی ورزش بانوان تقریباً اثر کارآمد علمی-پژوهشی وجود ندارد، افزون بر آنکه کتب غنی در این حوزه بسیار محدود است و کتاب فقه و پوشش اثر علی اکبر کلانتری، مقاله «اصول اخلاقی فردی، حقوق و مسؤولیت‌ها در ورزش» از جعفر خوشبختی که از محدود آثار مرتبط با این نوشتار است نیز به شکل کلی مسأله پوشش و رابطه با نامحرم را خارج از قالب ورزش بانوان بررسی کرده‌اند و تنها به بررسی ابعاد اخلاقی یا حقوقی مسأله پرداخته‌اند و با محوریت دیدگاه‌های فقهی نگاشته نشده‌اند. از این رو جستار حاضر را می‌توان نخستین اثر در بررسی ورزش بانوان از منظر فقه اسلامی دانست.

۱. حکم فقهی اصل ورزش بانوان

در آیات و روایات بسیاری بر اهمیت قوت، قدرت و سلامت تأکید شده است و در برخی آیات با متصف کردن خداوند به داشتن قدرت و قوت، آن را به عنوان یک اصل قابل ستایش برای باری تعالی معرفی کرده است: «إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ» (ذاریات: ۵۸)؛ «خداست روزی دهنده و او صاحب نیرویی سخت استوار است» و «... إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ» (هود: ۶۶)؛ «چرا که پروردگار تو توانا و پیروزمند است».

در برخی روایات نیز اصل جواز ورزش بیان شده است؛ روایاتی که به سلامتی و نشاط اهمیت

می دهند و آن را برترین نعمت می شمارند (ر.ک. تمیمی آمدی، ۱۳۸۱، ص ۶۲۵). در بعضی روایات نیز بر اصل ورزش و قوی بودن تأکید شده است (ر.ک. حر عاملی، ۱۴۰۳، ج ۵، ص ۱۲۰). روایات این باب به صورت مطلق بیان شده اند و اختصاص به زن یا مرد ندارد. این اطلاق نشان می دهد که ورزش برای زنان جایز است. ورزش بانوان می تواند به انگیزه های متفاوتی انجام شود، اما بیشتر با یکی از این سه انگیزه ذیل انجام می شود:

یک. تفریح: اگر ورزش به محرمانی مانند لهو و لعب، موسیقی حرام، نگاه نامحرم و... آلوده نباشد، امری مباح خواهد بود.

دو. آمادگی رزمی: اگر انجام ورزش با این انگیزه برای رفع خطری قریب الوقوع باشد، می توان گفت تحت حکم استحباب قرار می گیرد که انجام دادن آن بهتر از ترک آن است، زیرا از مصادیق آمادگی و مقدمه ای برای دفاع از خود در مقابل خطرات جسمی و آبرویی در موارد دفاع مشروع به شمار خواهد رفت، اما اگر صرفاً برای یادگیری مهارتی باشد، تحت حکم اباحه قرار دارد، زیرا آن ضرورت استحباب را ندارد و از طرفی در صورت وجود چارچوب شرع، نهی از ورزش نیز نشده است.

سه. حفظ سلامتی: می توان گفت انجام ورزش برای درمان بیماری هایی که یکی از راه های درمان آن ها ورزش است، از باب حفظ جسم و حرمت خودکشی، تحت عنوان وجوب تخییری قرار می گیرد (محمودی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۱۰).

۲. شرایط جواز ورزش بانوان

به طور کلی ورزش از جمله ورزش بانوان به سه بخش انفرادی، همگانی و قهرمانی قابل تقسیم است:

الف. ورزش انفرادی: نوعی ورزش که خارج از رقابت و مسابقه است و به صورت انفرادی انجام می شود.

ب. ورزش همگانی: ورزشی که خارج از رقابت و مسابقه و به طور دسته جمعی و غیر انفرادی انجام می شود.

ج. ورزش قهرمانی: ورزشی که در قالب مسابقه و رقابت، به صورت انفرادی و یا گروهی انجام می شود. تفاوت ورزش قهرمانی با ورزش های انفرادی، مسابقه ای بودن ورزش های قهرمانی است (جعفری پارسا، ۱۳۶۴، ج ۲، ص ۴۹؛ چامپیون، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۶۱).

از جمله مخصص‌هایی که اصل جواز ورزش بانوان را نسبت به نوع آن ورزش تخصیص می‌زند - نه نسبت به اختصاص ورزش برای مردان که در آن مورد مخصصی وجود ندارد، آیه ۳۱ سوره مبارکه نور است. این آیه از جمله آیاتی است که به گونه‌ای صریح، مستند حکم و جوب پوشش زن در برابر نامحرم است (کلانتری، ۱۳۸۳، ص ۳۹). بر مبنای این آیه، زنان نباید زینت خود را در غیر از حالت ضرورت ظاهر کنند و همچنین زینتی که در آیه استثنا شده، صورت و دست‌ها تا میچ است که باز گذاشتن و آشکار کردن آن‌ها به زندگی عملی در اجتماع ارتباط پیدا می‌کند (همان، صص ۳۹-۵۹). زن باید تمام بدن و موی خود را (به جز گردی صورت و دست‌ها تا میچ) در برابر مرد نامحرم بپوشاند. بنابراین واجب است تمام بدن زن غیر از چهره و دست‌های او پوشیده باشد، از این آیه که به عنوان یکی از مخصص‌ها در این جا مطرح شده است، می‌توان ضابطه مند بودن ورزش بانوان را نتیجه گرفت. این ضوابط در حوزه ورزش قهرمانی بانوان نیز صادق است. حضور زنان مسلمان در این رقابت‌ها باید منطبق با ضوابط اسلامی باشد و در صورتی که قوانین و ضوابط اسلامی در آن‌ها اعمال نشود، حضور زن مسلمان در این مسابقات جایز نیست. پر واضح است که در این موارد حضور زن مسلمان در رقابت‌های غیر اسلامی ضرورتی ندارد و از باب اُکل میتة نیست که استناد به قاعده‌ی فقهی «الضرورات تبیح المحظورات» کنیم و حضور زن مسلمان را جایز بدانیم (محقق داماد، ۱۳۸۳، ص ۲۹).

۳. احکام نگاه در ورزش بانوان

آیات ۳۰ و ۳۱ سوره مبارکه نور، حکم نگاه را را بیان می‌کند. واژه مورد بحث در این آیات، کلمه «غَضَّ» است. غض در لغت به معنای نقصان در دیدن و صدا یا خیره نگاه نکردن است (راغب اصفهانی، بی‌تا، ص ۷۰۰). این آیه نمی‌گوید مؤمنان چشمانشان را فروبندند، بلکه می‌گوید باید نگاه خود را کوتاه کنند. این تعبیر لطیفی است. به این معنی که اگر انسان هنگام راه رفتن با زنی نامحرم روبه‌رو شود و بخواهد چشم را به کلی ببندد، ادامه راه رفتن برایش ممکن نیست، اما اگر نگاه را از اندام و صورت او برگیرد و چشم خود را پایین اندازد، گویی از نگاه خویشتن کاسته و آن صحنه ممنوع را از منطقه دید خود حذف کرده است. (مکارم شیرازی، ۱۴۲۷، ج ۱، ص ۴۳۷)

در فقه اسلامی در باب مسأله نگاه به دو تعبیر بر می‌خوریم: ریبیه و لذت بردن. کلمه «ریبیه» از

ریشه «ریب» به معنای شک و گمان است. بعضی آن را به معنای اضطراب و تزلزل قلب معنا کرده‌اند که از آثار شک است. در کتاب‌های فقهی به معنای ترس از واقع شدن در حرام است. (همان، ج ۱، ص ۵۶) ریبه و لذت بردن، اگر از راه‌های نامشروع باشد حرامند. ریبه و تلذذ به مشاهده تحرکات جنسی و عرضه و نمایش مربوط می‌شود. از جمله ملاک‌هایی که برای حرمت ریبه و تلذذ نامشروع وارده شده، ایجاد فساد است. عده‌ای از فقها نیز در بیان حکم نگاه مرد به زن و بالعکس، نگاه بدون سبب را حرام می‌دانند و نگاه به چهره و دست را مکروه می‌شمارند (ر.ک. طوسی، ۱۴۱۲، ج ۴، ص ۱۶۰). عده‌ای دیگر نیز در جواز استثنای نگاه به دست و صورت، نگاه اتفاقی را جایز و استمرار آن را ممنوع می‌دانند (بحرانی، ۱۴۱۳، ص ۴۹-۵۵).

فقه‌های معاصر برآنند که نگاه به نامحرم اگر بدون قصد لذت و بدون ترس افتادن به گناه باشد و باعث مفاسد و انحرافات اخلاقی نشود، اشکالی ندارد (حسینی، ۱۳۸۵، ص ۵۴). بنابراین اگر نگاه به ورزش زنان مستلزم فساد شود یا به قصد ریبه و لذت باشد، جایز نیست. در مسأله نگاه زن به زن نیز چنین است (جبعی عاملی، ۱۴۱۰، ص ۳۷۶). در واقع بانوان می‌توانند به تماشای ورزش بانوان بروند یا هنگام ورزش به بدن یکدیگر نگاه کنند، به جز عورتین، اما نگاه با لذت حرام است. لازم به ذکر است که نگاه به اعضای ممنوعه افراد (عورتین) ولو با قصد لذت نباشد، حرام است.

نگاه کردن مرد به بدن زن نامحرم چه با قصد لذت و چه بدون آن حرام است (حلی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۶۹). نگاه کردن به صورت و دست‌ها اگر به قصد لذت باشد حرام است، ولی اگر بدون قصد لذت باشد مانعی ندارد و نیز نگاه کردن زن به بدن مرد نامحرم (چه با قصد لذت و چه بدون قصد لذت) حرام است (موسوی خمینی، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۴۸۵). نگاه کردن به صورت و دست‌ها اگر به قصد لذت باشد حرام است، ولی اگر بدون قصد لذت باشد مانعی ندارد (همان، ص ۲۴۳). نگاه کردن به صورت و بدن و موی دختر نابالغ اگر به قصد لذت نباشد و به واسطه نگاه کردن هم انسان نترسد که به حرام بیفتد، اشکال ندارد. (همان، ص ۴۸۵)

آیت الله العظمی خامنه‌ای در پاسخ به این سؤال که نظر کردن به صورت و دستان زن نامحرم چه حکمی دارد و آیا پوشاندن پاها در برابر نامحرم لازم است؟ فرموده‌اند که در فرض سؤال اگر نظر همراه با ریبه و لذت باشد و یا صورت و دست‌ها دارای آرایش و زینت باشد، جایز نیست. پوشاندن

پا در برابر نامحرم لازم است (محمودی، ۱۳۷۹، ج ۳، ص ۱۱۱). امام خمینی (ره) در مورد نگاه به دست و صورت و اعضای که زنان غیر مسلمان معمولاً آن را نمی پوشانند (غیر از دست و صورت) مانند مو، فرموده اند که اگر نگاه بدون ریبه و مفسده باشد و فرد نترسد که به حرام بیفتد، اشکال ندارد (موسوی خمینی، ۱۳۷۶، ج ۲، مسأله ۲۴۳۴؛ حسینی، ۱۳۸۵، پرسش ۲۹۱).

نگاه حرام در شرع، نگاه مرد به بدن زن بجز صورت و دست ها تا مچ است؛ خواه با قصد باشد یا بدون آن و نیز نگاه به صورت و دست ها اگر با قصد شهوت یا ترس افتادن به حرام باشد (جرعاملی، ۱۴۰۳، ج ۳، ص ۱۴۷). همچنین نگاه زن به مرد نامحرم بجز صورت، گردن و دست ها و مقداری از پا؛ خواه با قصد باشد یا بدون آن و نیز به مواضع یاد شده، اگر با قصد شهوت یا ترس افتادن به حرام باشد (حسینی، ۱۳۸۵، ص ۲۰۲-۲۰۳).

بیشتر مراجع تقلید معتقدند که نگاه کردن زن از نزدیک به ورزش مردان که پوشش کامل ندارند، مطلقاً جایز نیست، چه قصد لذت باشد، چه نباشد. (خامنه ای، ۱۳۸۱، ص ۴۸۷؛ صافی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۶۵۲ و ۱۷۱۲؛ نوری همدانی، ۱۳۷۶، م ۲۴۴۲؛ یزدی طباطبایی، ۱۳۶۵، م ۵۱) همچنین نسبت به دیدن این تصاویر توسط بانوان از تلویزیون، معتقدند در صورتی که خوف مفسده نداشته باشد اشکال ندارد (نوری همدانی، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۴۵۸؛ تبریزی، ۱۴۲۲، ج ۲، ص ۸۹۷ و ج ۱، ص ۱۴۸۷؛ مکارم شیرازی، ۱۴۲۷، ج ۲، ص ۱۰۳۰). در نتیجه عقل حکم می کند وقتی نسبت به نگاه بانوان به ورزش مردان چنین قیود شرعی وجود دارد، قید عدم خوف مفسده در نگاه مردان به فیلم و عکس ورزش بانوان به طریق اولی صادق است، زیرا به لحاظ فیزیولوژیک، جنس مرد بیشتر از جنس زن با نگاه تحریک می شود. وقتی زن که با توجه به اینکه فیزیولوژی بدن او به اندازه مرد، از طریق نگاه تحریک نمی شود، از نگاه با توضیحات یاد شده، منع می شود، پس به طریق اولی این منع برای مردان نیز وجود دارد.

آنچه گفته شد حداقل مطلب به لحاظ شرعی بود، زیرا نگاه به اعضای ممنوعه بدن فرد دیگر مطلقاً حرام است؛ چه با قصد لذت چه بدون آن. از این رو باید در پخش تصاویر و یا فیلم های ورزشی بانوان، از سوی نهادهای نظارتی بر صدا و سیما، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و مطبوعات، نهایت دقت صورت گیرد تا جامعه به سمت انحرافات اخلاقی و اجتماعی سوق نیابد.

۴. احکام تبرّج در ورزش بانوان

تَبْرُج، واژه‌ای قرآنی به معنای خودنمایی زنان و آشکار کردن زیبایی و زینتشان است. ریشه این واژه، «برج» در عربی در دو معنای اصلی به کار می‌رود؛ «بروز و ظهور» و «ملجأ و مکان بلند». تبرّج از معنای نخست گرفته شده است و بروج (برج‌های فلکی و برج و باروهای شهر) به معنای دوم راجع است (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۳۸؛ ابن منظور، ۱۴۱۱، ج ۵، ص ۴۵۲). معنای اصطلاحی تبرّج برگرفته از آیه ۳۳ سوره احزاب است که خطاب به همسران پیامبر آمده است، اما در تفاسیر، همه زنان را مشمول این حکم دانسته‌اند (ابن کثیر، بی‌تا، ج ۳، ص ۷۹۶). در قرآن کریم، از خودنمایی زنان نهی شده است. در احادیث نیز به مصادیق تبرّج اشاره شده و بر نهی از آن‌ها تأکید شده است. مصادیقی مانند پوشیدن لباس‌های بدن نما و تشبّه به مردان و مواردی از این دست که موجب جلب توجه مردان است (ایازی، ۱۳۸۰، ص ۱۴۲). این مصادیق بیشتر در سه روایت معروف از قتاده، مجاهد و مقاتل آمده است که در هر یک تبرّج در جاهلیت به نوعی خودنمایی آشکار به قصد دل‌ربایی از مردان تفسیر شده است (ابن کثیر، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۷۹۷). با توجه به مصادیق قرآنی و حدیثی تبرّج، می‌توان دریافت که این واژه تنها ناظر به پوشش ظاهری نیست، بلکه بیش از آن، رفتار و منش غیرمتین یا ضد عفاف مورد نظر است. بدین سان تبرّج معنایی عام‌تر از حجاب و ستر دارد (طبرسی، ۱۴۰۶، ج ۷، ص ۲۴۲). بنابر آیات و احادیث، فقها تبرّج را حرام شمرده‌اند. به این معنا که هرگونه عملی که زن حتی بدون قصد خودنمایی انجام دهد، ولی در عرف موجب خودنمایی، جلوه‌گری، جلب توجه مردان بیگانه و تأثیر در دل آنان شود، مصداق تبرّج نهی شده قرآنی است (زحیلی، ۱۴۱۸، ج ۹، ص ۶۸۵۲).

دلیل تأکید بیشتر اسلام به پوشش زنان نسبت به مردان، این است که خودنمایی و خودآرایی مخصوص زنان است و از نظر تصاحب قلب و دل، مرد شکار است و زن شکارچی. میل خودآرایی و خودنمایی از این نوع حس شکارچی‌گری او ناشی می‌شود (مطهری، ۱۳۶۸، ص ۷۳). ورزش نیز یکی از اموری است که زن در آن زیبایی‌های ظاهری خود را بیشتر نشان می‌دهد و خودنمایی می‌کند. از آیه ۳۱ سوره مبارکه نور، یک قاعده کلی می‌توان استخراج کرد و آن این است که نهی از کوبیدن پا بر زمین، بیانگر نهی از هر چیزی است که توجه نامحرم را به زمینۀ فساد جلب می‌نماید (مکارم شیرازی

و همکاران، بی تا، ج ۱۴، ص ۴۸۷-۴۶۵). بنابراین هرگونه حرکت یا فعل صادر از سوی زن که سبب جلب توجه نامحرم به زمینه فساد شود، حرام است.

در نتیجه ورزش‌هایی که در دید نامحرمان باشد، مانند دوچرخه سواری، اسب دوانی، دو میدانی و ...، با وجود پوشش مناسب زن، اگر سبب تحقق سه قید جلب توجه، تحریک و تهییج شهوت جنس مخالف شود که همگی از مصادیق حرامند، جایز نیست. از فتاوی مراجع عظام تقلید نیز استفاده می‌شود که نفس سوار شدن دوچرخه برای خانم‌ها اشکال ندارد و آنچه مورد بحث و اشکال است، تبرج و جلب نظر نامحرم و ایجاد مفسده است. این ملاک مختص دوچرخه سواری نیست، بلکه هر کاری که موجب مفسده و تحریک نامحرمان باشد، برای زن حرام است.

۵. حکم اختلاط، مربی‌گری، داوری و حضور تماشاگران مرد در مسابقات ورزشی بانوان

اگر زنان به دلیل خانه نشینی و پرده نشینی، بجز با محارم خویش ارتباط نداشتند، نیازی به تشریح حکم حجاب نبود، اما اسلام دینی عقلانی است و به هیچ عنوان حکمی که پیامد آن ضایع شدن استعدادهای طبیعی موجودات باشد، تشریح نمی‌کند (مارتین لیپست، ۱۳۸۳، ص ۵۴).

در قرآن کریم حضور اجتماعی از ویژگی‌های مهم مؤمنان معرفی شده است (نور: ۶۲). در این آیه شریفه مؤمنان به وسیله ایمان به خدا و حضور در اجتماع و دخالت در امور به اجازه رسول خدا ﷺ شناخته می‌شوند. این توصیف عام است و اختصاص به مردان ندارد، البته برای حضور زن به علت وجود جاذبه‌های رفتاری و جسمانی قوانینی وضع شده تا این حضور قانونمند، آسیب‌ناپذیر و مؤثر باشد. حجاب و عفاف سلاحی برای دفع سیاست سلطه است (طیبی، ۱۳۸۶، صص ۱۴۰-۱۴۳). حجاب حق الله است و این حق، به معنی رفع نیاز و نقص نیست، بلکه این حق از باب خالق همه چیز بودن، برای خداوند سبحان وجود دارد. در روایاتی به انجام وظایف و اطاعت از امر الهی برای ادا شدن این حق اشاره شده است. حجاب زن حقی است الهی و اگر همه اعضای خانواده اعم از همسر، برادر، فرزند و ... راضی به بی‌حجابی باشند، قرآن کریم راضی نخواهد بود، زیرا زن و حیثیت او حق خداست و خدا زن را مظهر احساس و عاطفه آفرید، نه مظهر بی‌عفتی و شهوت‌رانی (جوادی آملی، ۱۳۷۱، ص ۷۱).

در وجوب پوشش زن، میان هیچ يك از مذاهب اسلامی تردیدی نیست و همه فقیهان و عالمان آشنا به نصوص دینی، بر لزوم پوشیده بودن بدن از نگاه نامحرم اتفاق نظر دارند و این حکم به دلیل آنکه در قرآن آمده است، ابدی و همیشگی است. از سوی دیگر، بایسته است نظام اسلامی این وظیفه دینی را تبلیغ و فرهنگ سازی کند و زمینه های اجرای آن را فراهم سازد تا جامعه را در برابر تهاجم فکری وارداتی، ایمن سازی کند و برای پاسداری از اخلاق خانواده و معنویت عمومی جامعه، برنامه ریزی کند. اصل حجاب به عنوان وظیفه شرعی واجب است. از این رو افزون بر کیفر و عذاب الهی، در کشور اسلامی، متخلف از حجاب شرعی را می توان مجازات کرد. به عنوان یکی از مصادیق این مجازات قانونی، به ماده ۶۳۸ قانون مجازات اسلامی ایران و تبصره آن اشاره می شود که در آن آمده است: «زنانی که بدون حجاب شرعی در معابر و انظار عمومی ظاهر می شوند، متخلف از قانون و شرع به شمار می آیند و باید آنان را مجازات کرد» (نوربها، ۱۳۷۵، ص ۳۰).

۱۳۱

نامه جامعه

ورزش بانوان از منظر فقه اسلامی

۶. حجاب حق شخصی یا تکلیف اجتماعی

هدف شارع از وضع حکم وجوب حجاب بانوان، حفظ و مصونیت آن ها از تعرضات، پاکیزگی جامعه، حفظ نظم عمومی جامعه، حفظ نهاد خانواده و در نهایت اعتلای روحی افراد است. به همین دلیل اراده افراد در برابر آن هیچ گونه اهمیتی ندارد، زیرا شارع به دنبال مصالحی والاتر از منافع افراد است و رسیدن به این مصالح میسر نیست، مگر این که حجاب را تکلیفی الهی و حکمی ضروری بدانیم (ر.ک. اکبری، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۴۳).

همچنین، این حکم ویژگی هایی چون عدم جواز اسقاط عمومیت برای مکلفان و تبعیت از مصالح و مفاسد دارد (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۲۵). حجاب نیز با دارا بودن این سه ویژگی، حکم و تکلیفی است که از جانب خداوند بر بانوان واجب شده است. بنابراین ساقط شدن آن ممکن نیست و برای تمام بانوان مسلمان نیز عمومیت داشته و مصالح خود را در بر دارد. پس حجاب حقی برای خدا، بر ذمه بانوان است و آن ها در برابر این حق مکلفند و عمل به این تکلیف، ادای حق خداوند است و از ضروریات دین است. حال با توجه به اینکه حجاب تکلیف است، ادامه بحث پی گرفته می شود.

از جمله روایاتی که در مذمت اختلاط وارد شده است، روایتی از رسول خدا ﷺ است که زنان را از رفت و آمد در وسط کوچه نهی می‌کردند (بحرانی، ۱۳۶۷، ج ۱، ص ۲۴۱؛ حرعاملی، ۱۴۰۳، ج ۱۷، ص ۱۸۵). از این روایت می‌توان اهمیت عفت و متانت زن مسلمان و توجه دین مبین اسلام به حفظ حیا در بانوان مسلمان را استنباط کرد. به این نحو که راه رفتن زنان در وسط معابر، منجر به جلب نظر نسبت به آن‌ها می‌شود که در نهایت منتج به کم رنگ شدن و یا از بین رفتن عفت بانوان می‌گردد (مجلسی، ۱۴۱۵، ج ۷۴، ص ۲۹۱؛ معتزلی، ۱۴۰۴، ص ۱۴۲).

همچنین اقوال فقها در بررسی حکم اختلاط، بر محور کراهت است (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۷۶۵). مطابق نظر مراجع عظام، حضور در محیط مختلط، به شرط آنکه نگاه گناه‌آلود انجام نشود و ترس افتادن به حرام نباشد، اشکال ندارد، ولی با این وجود سزاوار است مسؤولان کشورهای اسلامی فکری برای جدایی مجالس مختلط تدبیر نمایند. برخی فقها مانند آیه الله صافی گلپایگانی معتقدند که چون اختلاط مرد و زن در معرض فساد است، جایز نیست (معصومی، ۱۳۸۲، ص ۱۷۶)، البته این مکروه بودن در صورتی است که مجلس به هیچ وجه حرام نباشد و در غیر این صورت اختلاط حرام است؛ مثل آنجا که تماس بدنی داشته یا زنان حجاب لازم را نداشته باشند.

این مسأله نسبت به ورزش بانوان نیز صادق است؛ به گونه‌ای که وجود اردوهای ورزشی مختلط، مربی و داور مرد و یا حضور تماشاگران مرد در ورزش بانوان، طبق نظر مراجع اگر بدون ریبه و مفسده و حتی بدون خوف آن هم باشد، به حکم اولی مکروه است، در غیر این صورت حرام خواهد بود. با وجود این صور متعدد، به راحتی نمی‌توان گفت این اختلاط مصداق اختلاط بدون خوف گناه است که تحت عنوان کراهت قرار گیرد و حرام نباشد. در نتیجه در ورزش بانوان باید تمام ضوابط برای استخدام مربی، داور زن و ممانعت از حضور تماشاگران مرد صورت گیرد و در مسابقات خارج از ممالک اسلامی که این ضوابط وجود ندارد، حضور بانوان مسلمان در صورتی حرام نیست که واقعاً مصداق «الضرورات تبیح المحظورات» باشد.

مسأله دیگر، اعزام بانوان به خارج از کشور بخصوص کشورهای غیر اسلامی است. آیا حرکات ورزشی بانوان مسلمان در مقابل چشم مردان نامحرم با دستورات شرعی اسلام مطابقت دارد؟ آن هم در حالی که حتی در مسابقات داخل کشورهای اسلامی نیز کاستی‌هایی مشاهده می‌شود. در این

خصوص باید گفت آن دسته از ورزش های بانوان که همراه با اختلاط و یا مربی‌گری و داوری مردها و یا با حضور تماشاگران مرد باشد، نتایج فرهنگی مطلوبی را در بر نداشته و به تدریج اخلاق و فرهنگ اجتماعی اسلامی را به سمت سقوط اخلاقی هدایت می‌کند (خوشبختی، ۱۳۷۸، ص ۱۶۶).

در صورت وجود اختلاط در ورزش بانوان یا وجود مربی مرد برای بانوان، از آن جا که در تمرینات گاهی به تمرین عملی و برخورد فیزیکی با نامحرم نیاز است - هرچند به جهت یادگیری باشد - این لمس کردن نیز حرام است، زیرا هنگامی که نگاه به نامحرم حرام باشد، لمس کردن نیز به طریق اولی حرام است و دلیلی بر استثنای لمس وجود ندارد (فاضل لنکرانی، ۱۴۲۱، ص ۳).

در پایان ذکر این نکته ضروری است که مراجع عظام تقلید، حضور زن در ورزشگاه و تماشای ورزش مردان را به دو دلیل جایز نمی‌دانند:

- به این دلیل که نگاه به بدن نامحرم، حتی بدون قصد ربیبه، جایز نیست؛

- به خاطر ایجاد اختلاط میان نامحرم (ر.ک. حرعاملی، ۱۴۰۳، ج ۳، ص ۱۴۷).

با توجه به این دو نکته می‌توان نتیجه گرفت که وقتی نسبت به تماشای ورزش آقایان برای بانوان این قیود وجود دارد، به طریق اولی برای تماشای ورزش بانوان توسط آقایان، این قیود قطعاً وجود خواهد داشت.

۷. مسائل فقهی فروع ورزش بانوان

افزون بر آنچه گذشت برخی فروع مسایل مرتبط با ورزش بانوان به شرح ذیل قابل بررسی است:

۷.۱. شرایط و ضوابط مکان‌های ورزشی بانوان

در راستای توجه به اهمیت پوشیده بودن و رعایت سایر موازین شرعی در محل ورزش بانوان، به عنوان مقدمه باید نکاتی را ذکر نمود. به لحاظ شرعی بهتر است که زن ورزش را در خانه یا در محیط‌های زنانه مانند باشگاه ورزشی مختص بانوان انجام دهد و اگر خارج از منزل ورزش می‌کند، باید با رعایت حجاب و عفاف مشغول فعالیت ورزشی گردد و زینتی را که شرع نهی کرده ظاهر نکند. تمام موارد مذکور به خاطر حفظ و نگه‌داری نگاه‌های سرگردانی است که منحرفند. (ر.ک. حرعاملی،

۱۴۰۳، ج ۳، ص ۱۴۷؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ص ۳۰۸؛ غفوری، ۱۳۸۷، ص ۱۷۹).

اگر بانوان بخواهند در خارج از منزل ورزش کنند، باید ضوابطی چند را رعایت کنند: مکان ورزش خالی از وجود نامحرم و پوشش بانوان باید مناسب باشد؛ زیرا زنان در مقابل همجنس خود نیز باید پوششی ضابطه مند داشته باشند. طبق نظر مراجع عظام، بانوان در مجالس زنانه باید به نحوی پوشش داشته باشند که خوف مفسده وجود نداشته باشد؛ (همان، ص ۲۰۵) برای اداره اماکن ورزشی از بانوانی استفاده شود که مورد اعتماد باشند. نوع ورزش با طبیعت زنانه آن‌ها در تعارض نباشد و از ورزش‌هایی که در آن خشونت وجود دارد، اجتناب کنند. هنگام ورود و خروج به اماکن ورزشی حجاب و پوشش اسلامی را رعایت کنند. یکی از مقاصد شریعت حفظ عرض می باشد که این مقصد جزء مقاصد ضروری است، اما ورزش به طور عمومی جزو مقاصد تحسینی محسوب می شود. در نتیجه هرگاه که مقصد تحسینی منجر به فوت مقصد ضروری که آبرو است شود، باید ورزش را ترک کرده و مقصد ضروری رعایت شود (تفسیرقرطبی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۲۰۳).

آنچه از منابع فقه اسلامی بخصوص قرآن کریم و احادیث پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه معصومین علیهم السلام به دست می آید، این است که ورزش و انجام مسابقات ورزشی که موجب سلامتی تن و روان و در نهایت ایجاد جامعه‌ای پرتوان می شود، مورد تأیید اسلام است (حسینی، ۱۳۸۵، ص ۹۷). ورزش بانوان در معابر عمومی جایز نیست و تماشای این گونه برنامه‌ها با قصد التذاذ جنسی، حرام است (معصومی، ۱۳۸۲، ص ۱۷۶). اسلام نگاهی عمیق تر و فراتر از پوشش صرف به زن دارد و جایگاه ویژه و عقیفی برای بانوان قائل شده که نمی خواهد به بهانه‌های مختلف این عزت و شرافت پایمال شود حتی اجازه نمی دهد تحت عنوان پوشش نیز بانوان به کارهایی که موجب جلب توجه و نگاه خاص نامحرم یا دل‌های مریض خواهد شد مبادرت ورزند. (مطهری، ۱۳۷۹، ص ۷۳؛ کلانتری، ۱۳۸۳، ص ۳۹) در خصوص حکم دوچرخه سواری و موتور سواری خانم‌ها با مانند در سطح شهر، نوعاً مراجع عظام بیان کرده اند که باید مصالح عمومی و عفت عمومی را رعایت کرد، از این رو ترویج اموری که مبدأ نشر فساد در جامعه یا بی‌عفتی زنان و دختران شود جایز نیست، امور یادشده معرضیت برای مفسده دارد. بانوان باید به طور جدی از آن بپرهیزند (محمودی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۶۰).

۷،۲. حکم حضور بانوان در ورزشگاه

فقه‌های امامیه قائل به این هستند که زن در برابر زنان دیگر و محارم خود، باید قسمتی از بدن خود (بین ناف تا زانو) را که در اصطلاح به آن عورتین می‌گویند بپوشاند، اما پوشش غیر از این قسمت واجب نیست، مگر اینکه بتسد به دلیل پوشش کم دچار فتنه و آسیب شود. در مقابل زنان غیر مسلمان هم فقها قائل به کراهت شده‌اند و عدم پوشش غیر از عورتین در برابر زن غیر مسلمان را مکروه می‌دانند (فتاحی‌زاده، ۱۳۷۶، ص ۵۶). بنابراین حضور زنان برای تماشای ورزش بانوان یا انجام ورزش، در صورتی که پوشش آن‌ها به گونه‌ای باشد که ترس از ضرر و زیانی نباشد، اشکالی ندارد (محمودی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۶۰). به طریق اولی این مباحث در خصوص نگاه زن به مرد هم صادق است.

۳،۷. حکم موسیقی در ورزش بانوان

در مورد اصل تحریم موسیقی، منظور موسیقی‌ای است که شهوت جنسی انسان را تحریک کند و این موسیقی عموماً مناسب مجالس لهو و لعب باشد (حسینی، ۱۳۸۵، ص ۹۵). در خصوص اصل گوش دادن به آهنگ به نظر چند تن از مراجع تقلید اشاره می‌شود؛ حضرات آیات خمینی (ره)، خامنه‌ای، سیستانی، فاضل لنکرانی و مکارم شیرازی برآنند که گوش دادن و یا نواختن هر نوع موسیقی که مطرب باشد جایز نیست و ملاک در حرمت، شاد یا غمناک بودن موسیقی نیست، بلکه ملاک مطرب بودن یا نبودن آن است (ر.ک. همان، ص ۶۳). بر این اساس هرچند ورزش فی نفسه اشکال ندارد، اما گوش دادن به موسیقی حرام در همین ورزش‌ها هم جایز نیست، هرچند هدف از ورزش تندرستی و امثال آن باشد (حسینی، ۱۳۸۵، ص ۴۳؛ معصومی، ۱۳۸۲، ص ۲۲۸). از این رو در مورد حکم ورزش‌هایی که آهنگ دارند، باید با توجه به نظر مرجع تقلید افراد تصمیم گرفت، زیرا همان‌گونه که بیان شد، برخی از مراجع تقلید گوش کردن به هر نوع موسیقی را حرام می‌دانند و برخی دیگر آن را حرام مطلق نمی‌دانند. با توجه به این که اساس ورزش ایروبیک موسیقی است، برخی فقها گفته‌اند که شنیدن موسیقی و یا نواختن آن مطلقاً [چه لهوی و مطرب باشد یا نباشد] حرام است. طبق این نظر، آنچه عرف مردم موسیقی می‌دانند، استماع آن، ساخت، تعلیم و تعلم و فروش آلات آن [مطلقاً] حرام است، اما بر اساس نظر برخی دیگر از مراجع که قائل به حرمت مطلق موسیقی نیستند، باید گفت که اگر ورزش به همراه

موسیقی‌های حرام نباشد و مفسده‌ای هم نداشته باشد، جایز است، اما اگر این ورزش مستلزم انجام فعل حرامی مانند عدم رعایت حجاب و یا استفاده از موسیقی‌های محرک قوای شهوانی و یا خود ورزش و حرکات بدن در آن، احیاناً محرک شهوت باشد، حرام خواهد بود (محمودی، ۱۳۷۹، ص ۵۴). درباره حرکات ورزشی و رقص نیز باید گفت اگر این حرکات ورزشی مصداق رقص محسوب گردند، حکم رقص را دارند و حرمت موسیقی جدای از حرمت رقص است. بر این اساس اگر عنوان رقص یا استماع موسیقی حرام بر حرکات ورزشی صدق کند، اشکال دارد. در غیر این صورت اشکالی ندارد و در این گونه امور لازم است هر مکلفی به مرجع تقلید خود رجوع کند. در این خصوص فصل الخطاب، سخن مرجع تقلید است (خامنه‌ای، ۱۳۸۸، س ۱۱۶۸؛ مکارم شیرازی، ۱۴۲۷، ج ۱، س ۵۳۷؛ صافی، ۱۳۸۶، ج ۲، س ۱۵۸۰).

۷،۴. حکم خرید و فروش عکس ورزشکاران زن

همان‌گونه که پخش این تصاویر از رسانه‌ها به فتوای اکثر قریب به اتفاق مراجع تقلید، در صورتی که همراه با مفسده باشد جایز نیست، در مورد خرید و فروش فیلم‌ها و تصاویر ورزش بانوان نیز همین حکم صادق است (مکارم شیرازی، ۱۴۲۷، ج ۴، ص ۵۶۸). البته نیاز به توضیح است که در معاملات، مبیع یا فقط مصارف حلال دارد که بیع آن حلال و جایز است یا فقط مصارف حرام دارد که بیع آن حرام است و یا مبیع مشترک المنافع است، یعنی هم مصارف حلال دارد و هم مصارف حرام. محل بحث در مورد فروش فیلم و عکس ورزشی بانوان به مورد سوم برمی‌گردد، یعنی از آنجا که این محصولات مصارف آموزشی برای بانوان ورزشکار دارد، دارای منفعت محله‌اند، اما از آنجا که در مواردی هم مصارف غیر محله دارند که موجب شیوع فساد در جامعه می‌شوند، حرامند. نسبت به بیع چنین مواردی که هم مصرف محله و هم محرمه دارد، برای فروشنده محدودیتی وجود ندارد و می‌تواند نسبت به معامله آن‌ها اقدام کند، البته در صورتی که این کار موجب به مفسده افتادن وی نشود، اما نسبت به خریدار، مسأله فرق می‌کند. یعنی در صورتی که وی آن کالا را برای موارد مفسده‌آمیز خریداری کند، عمل وی حرام است و معصیت کرده، اما در صحت بیع نسبت به فروشنده تأثیری ندارد. در صورتی که برای مقاصد حلال خریداری کند، در این صورت مالک آن

محصولات می شود و بیع نسبت به هر دو طرف (بایع و مشتری) صحیح است، اما در این جا یادآوری این نکته لازم است که در مواردی مثل فیلم و عکس ورزشی بانوان که مشترک المنفعه است، اگر منفعت محرمه غلبه بر منفعت محلله داشت، در این صورت به طور کلی بیع آن حرام می شود؛ هم برای فروشنده و هم برای خریدار و هیچ کدام نسبت به ثمن و مبیع مالک نمی شوند (انصاری، ۱۳۸۶، ص ۲۵؛ جبعی عاملی، ۱۴۱۵، ج ۲؛ موسوی خمینی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۴۵).

نتیجه گیری

اقسام ورزش آثار مثبتی بر جامعه دارد مانند: همبستگی، ایجاد تندرستی و سلامت روحی و جسمی بانوان، ارتقای فرهنگ ورزشی و ایجاد انگیزه برای بانوان. از آنجا که ورزش بانوان منوط به رعایت حجاب اسلامی و ضوابط شرعی مربوط به پوشش و نگاه، منع شرعی ندارد، در انجام این فعالیت بانوان، رعایت ضوابط و نکات ذیل در خور توجه است:

- نیاز به مشارکت و توجه جدی همه نهادها و دستگاه ها به صورت مستمر و هدفمند در گسترش و بهینه سازی فرهنگ عفاف در مراکز و سالن های ورزشی سازمان تربیت بدنی و افزایش ضریب اطمینان خانواده ها نسبت به رعایت حریم عفاف و حجاب در ورزشگاه ها و سالن های مخصوص بانوان؛
- اختصاص مراکز ورزشی مناسب برای بانوان برای گذراندن اوقات فراغت و فضا سازی مناسب جهت برخورداری زنان از آزادی عمل در رعایت حجاب؛
- کنترل سالن ها و مجتمع های ورزشی بزرگ و کوچک از نظر رعایت پوشش و حجاب؛
- دقت نظر در صلاحیت متقاضیان تأسیس اماکن ورزشی، به منظور جلوگیری از ورود افراد فاقد صلاحیت اخلاقی در این گونه مشاغل؛
- شناسایی اماکن ورزشی غیر مجاز و رسیدگی به تخلفات این مراکز، اعم از دارای مجوز و فاقد مجوز، در خصوص عدم رعایت مقررات مصوب مربوط؛
- استفاده نکردن از مربیان مرد برای خانم ها و مربیان زن برای آقایان؛
- عدم استفاده از نوارهای صوتی و تصویری غیرمجاز در اماکن ورزشی؛

- جلوگیری از آوردن تلفن‌های همراه مجهز به دوربین عکاسی و فیلمبرداری به مراکز آموزشی مختص بانوان؛
- عدم ورود بانوان به سالن‌های ورزشی مختص آقایان و بالعکس تحت هر عنوان (تماشاگر و ...)
- طراحی لباس‌های مناسب برای بانوان ورزشکار در راستای حفظ حریم عفاف و حجاب؛
- توجه به شیوه‌های تبلیغاتی مناسب و مرتبط و استفاده از تعلیم دینی مرتبط با فرهنگ عفاف و سلامت جسم و روح؛
- تجلیل و تشویق ورزشکاران مروج فرهنگ عفاف و تبلیغ و الگوسازی مثبت از افراد و تیم‌های اعزامی ورزشی که مروج ارزش‌های اخلاقی و فرهنگ عفاف در خارج از کشورند؛
- ابلاغ ضوابط روشن برای برگزاری جشنواره‌ها، مراسم افتتاحیه و اختتامیه و شرایط حضور حاضران در آن؛
- برگزاری کلاس‌های آموزشی جهت آشنایی مربیان و ورزشکاران با احکام و موازین حجاب و عفاف.

فهرست منابع

الف. کتب

قرآن کریم

۱. ابن فارس، ابی الحسن احمد، معجم مقاییس اللغة، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۴ق.
۲. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر محقق، تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، بی تا.
۳. اکبری، محمد، مفهوم حجاب، تهران: میزان، ۱۳۷۹ش.
۴. ابن منظور، جمال الدین ابوالفضل محمد بن مکرم، لسان العرب، قم: دارالعلم، ۱۴۱۱ق.
۵. انصاری، مرتضی، المکاسب (کتاب البیع)، ترجمه محی الدین فاضل هرنندی، قم: انتشارات بوستان کتاب، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۶ش.
۶. ایازی، سید محمد علی، فقه پژوهی قرآن (درآمدی بر مبانی نظری آیات الاحکام)، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۰ش.
۷. بحرانی، یوسف، حدائق الناضرة فی احکام العترة الطاهرة، بیروت: دار الاحیاء التراث، ۱۴۱۳ق.
۸. تبریزی، جواد، صراط النجاه، قم: دارالصدیقه الشهیده، ۱۴۲۲ق.
۹. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، ترجمه مصطفی درایتی، مشهد: ضریح آفتاب، ۱۳۸۱ش.
۱۰. جبعی عاملی، زین الدین بین الجبعی (شهید ثانی)، مسالک الافهام الی تنقیح شرائع الاسلام، مؤسسه المعارف الاسلامیه، ۱۴۱۵ق.
۱۱. _____، الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة، ناشر: قم: مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۱۰ق.
۱۲. جعفری پارسا، عبدالعظیم، فرهنگ لغات و اصطلاحات ورزشی انگلیسی به فارسی، بی جا: دفتر برنامه ریزی تربیت بدنی و ورزش، ۱۳۶۴ش.
۱۳. جوادی آملی، عبدالله، حق و تکلیف در اسلام، قم: اسراء، ۱۳۸۵ش.
۱۴. _____، زن در آیین جلال و جمال، چاپ دوم، نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۷۱ش.
۱۵. چامپیون، والتر جونور، مبانی حقوقی ورزش ها (مسئولیت مدنی)، ترجمه حسین آقایی نیا، بی جا: انتشارات کمیته ملی المپیک جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۴ش.
۱۶. حر عاملی، محمد بن حسین، وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة، چاپ ششم، تهران: مکتبه الاسلامیه، ۱۴۰۳ق.
۱۷. حسینی، سید مجتبی، احکام نگاه پوشش مطابق با نظرده تن از مراجع عظام، قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۸۵ش.
۱۸. حلی، حسن بن یوسف، تذکره الفقها، بیروت: دار الاحیاء التراث العربی، ۱۴۱۳ق.
۱۹. خامنه ای، علی، اجوبه الاستفتائات، تهران: انتشارات بین المللی الهدی، ۱۳۸۱ش.
۲۰. _____، استفتائات جدید، تهران: مطهر، ۱۳۸۸ش.
۲۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد فضل، المفردات فی غریب القرآن، ترجمه سید غلامرضا خسروی، دمشق: دار العلم، بی تا.
۲۲. رضایی اصفهانی، محمد علی، پرسش های قرآنی جوانان: روابط دختر و پسر، چاپ سوم، قم: انتشارات پژوهش های تفسیری و علوم، ۱۳۸۷ش.

۲۳. زحیلی، وهبه مصطفی، **الفقه الاسلامی و ادلته**، دمشق: دار الفکر، ۱۴۱۸ق.
۲۴. صافی، لطف الله، **جامع الاحکام**، قم: دفتر تنظیم و نشر آثار آیت الله صافی گلپایگانی، ۱۳۸۵ش.
۲۵. طباطبایی، سید محمد حسین، **المیزان فی تفسیر القرآن**، تهران: بنیاد فکری علامه طباطبایی، ۱۳۶۳ش.
۲۶. طبرسی، فضل بن حسن، **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**، بیروت: دار المعرفه، ۱۴۰۶ق.
۲۷. طوسی، محمد بن حسن بن علی، **المبسوط فی فقه الامامیه**، بیروت: انتشارات دار الکتب الاسلامی، ۱۴۱۲ق.
۲۸. طیبی، ناهید، **عطر عفاف، نگرشی نو بر عفاف و حجاب**، قم: انتشارات جامعه الزهراء (س)، ۱۳۸۶ش.
۲۹. فاضل لنکرانی، محمد، **تفصیل الشریعه فی شرح التحریر الوسیله**، قم: تحقیق و نشر فقه الائمه اطهار (علیهم السلام)، ۱۴۲۱ق.
۳۰. فتاحی زاده، فتحیه، **حجاب از دیدگاه قرآن و سنت**، چاپ دوم، قم: نشر دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶ش.
۳۱. قرطبی، محمد بن احمد، **الجامع الأحکام القرآن**، بیروت: دارالعلم، ۱۴۱۵ق.
۳۲. کلانتری، علی اکبر، **فقه و پوشش**، چاپ سوم، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۳ش.
۳۳. مارتین لیپست، سیمور، **دايرة المعارف دموکراسی**، تهران: کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه، ۱۳۸۳ش.
۳۴. مجلسی، محمد باقر، **بحار الانوار الجامعه**، چاپ چهارم، بی جا: کتابچی، ۱۴۱۵ق.
۳۵. محقق داماد، مصطفی، **قواعد فقه مدنی**، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۸۳ش.
۳۶. محمودی، محسن، **مسائل جدید از دیدگاه مراجع تقلید**، قم: انتشارات ناصر، ۱۳۷۹ش.
۳۷. مطهری، مرتضی، **اسلام و مقتضیات زمان**، چاپ شانزدهم، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۷۹ش.
۳۸. _____، **نظام حقوق زن در اسلام**، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۶۸ش.
۳۹. معتزلی، عبدالحمید بن ابی الحدید، **شرح نهج البلاغه**، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، ۱۴۰۴ق.
۴۰. معصومی، مسعود، **احکام روابط زن و مرد**، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۲ش.
۴۱. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، **تفسیر نمونه**، بی جا: بی تا.
۴۲. _____، **استفتائات جدید**، قم: انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، ۱۴۲۷ق.
۴۳. موسوی خمینی، روح الله، **مکاسب محرمه**، قم: المطبعة العلمیه، ۱۳۸۱ش.
۴۴. _____، **تحریر الوسیله**، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۷۶ش.
۴۵. نوربها، رضا، **زمینه حقوق جزای عمومی**، چاپ دوم، بی جا: نشر کانون وکلای دادگستری، ۱۳۷۵ش.
۴۶. نوری همدانی، حسین، **کتاب استفتائات**، قم: مهدی موعود، ۱۳۷۶ش.
۴۷. یزدی طباطبایی، محمدکاظم، **العروه الوثقی مع تعلیقات (خمینی، خویی، گلپایگانی، مکارم)**، تعلیق خمینی، روح الله، خویی، سید ابوالقاسم، گلپایگانی، محمدرضا و مکارم شیرازی، ناصر، بی جا، موسسه الامام علی (علیه السلام)، ۱۳۶۵.

ب. مجلات

۱. خوشبختی، جعفر، « اصول اخلاقی فردی، حقوق و مسؤولیت ها در ورزش»، **ورزش دانشگاه انقلاب**، شماره ۱۶۶، ۱۳۷۸ش.
۲. غفوری، خالد، « اظهار زینت و حکم آن»، **فقه اهل بیت**، سال ۱۴، شماره ۵۴، ۱۳۸۷، ص ۱۷۹.